

CHLIEB NÁŠ KAŽDODENNÝ: MASKULINITA A JEDLO V ODBORNEJ TLAČI PRVEJ DEKÁDY 21. STOROČIA¹ / ADAM GAJDOŠ²

Our Daily Bread: Masculinities and Food in Scientific Periodicals in the First Decade of the 21st Century

Abstract: The main purpose of the paper is to offer an overview of recent research problems and debates concerning the emergence of masculinity/masculinities through the gendered preparation and consumption of food. While it takes the shape of a systematic review of scientific papers related to the mutual interdependence of masculinities and food-related practices in the past decade, it attempts to provide a synthetic snapshot of the field. First of all, an inventory of dominant images of masculinity and food is outlined in order to provide a frame of reference for the subsequent discussion. Masculinity is then examined as an emergent quality of various practices of a) consumption and b) production of food in two chapters. In the first chapter, both the content and forms and attitudes in regard to masculine consumption are discussed, including specifically priorities in food choices and related health issues. In the second chapter, manly cooking as performance (as presented by the media and represented by customs) on the one hand and as a necessity (in purely male groups) on the other is brought under scrutiny.

Keywords: masculinities, gender, food, cooking

„Dobrý večer, mama.“
„Ahoj, Daniel. Jako?“
„Á, normálne... Ale čosi bych zjedl. Čo je na jedzenie?“
„Tuná, kysnuté koláče od babky.“
„Ale na jedzenie?“
„Ešte je aj tá zapekaná tekvica zo včera...“
„Ale na **jedzenie** ...?“

Keď si môj osemnásťročný bratranec Daniel pýta jesť, jediná správna odpoveď znie: „Mäso je v špajzi.“ Táto asi rok stará anekdota je súčasťou rodinného „zlatého fondu“ príbehov o územčistých, no urastených a pracovitých bratoch Milanovi a Danielovi a o ich stravovacích vzorcoch. Chlapci z dediny na slovensko-moravskom pohraničí, synovia profesionálneho vojaka a spoluvlastníci niekoľkých hektárov lesa, svalnatí a málovravní motorkári a zálesáci z dobrej rodiny. Hoci som od nich o nejakých päť rokov starší a mám tak v dospievaní odjakživa náskok, už od čias začínajúcej puberty sa priebežne vyrovnávam s pocitom menejcennosti zoči-voči týmto skvelým príkladom „pravej mužnosti“. Vždy keď ja, kozmopolitný intelektuál a hudobník, zavítam k rodine sestry svojej mamy, kontrastné poňatia mužskosti zvonivo narážajú o seba, až sa musím smiať. Sedíme okolo jedálenského stola, ležérne ujedám babkine buchty a zapíjam ich mliekom, zatiaľ čo na opačnej strane stola si Milan s Danielom (Milan do pol pásu obnažený, v maskáčových nohaviciach) rovnako ležérne podávajú hrdu slaniny a tá v nich spolu s horčicou natretými krajcami chleba mizne ako v studni. Aj ja mám síce rád slaninu, ale Milan s Danielom ju jedia päť dní v týždni. Tak ako trávia päť dní v týždni manuálnou prácou a všetky voľné chvíle v hore, tak ako sú temer sústavne zašpínení striedavo od hlíny, farby a oleja.

To všetko mám pred očami, keď otvorím tetinu chladničku zbadám tri rozjedené štangle salámy. Pozajtra už tam nebude ani jedna – mužné jedenie mužného pokrmu je pre pravého muža chlebom každodenným. Iste nie každý muž je „pravým“ mužom; nie každý muž ním chce byť. Predsa však nepochybne možno hovoriť o pravidelnostiach, ako aj o kultúrnych podmienených predstavách „mužnej stravy“. Muži kupujú, pripravujú a konzumujú určité jedlá, určitým spôsobom, a aj keď v rozličnej miere a časopriestorovom kontexte, vždy však (pred svetom, pred sebou) – ako muži. Vo svojej nevyhnutnosti a každodennosti sú totiž praktiky spojené s jedlom a výživou voľky-nevoľky jedným z najuniverzálnejších polí vyjednávania identít a (o)pozícií osôb ako nositeľov rodu; rod (resp. rody) sa pri narábaní s jedlom a jedením zjavuje (zjavujú) mimovoľne, ako vedľajší produkt.

V nasledujúcej stati sa pokúsím o stručný prehľad súčasnej odbornej diskusie o súvislostiach maskulinit a stravovacích praktík. Východiskovou otázkou textu je, ako sa spoločenské poriadky (obrazy a sebaobrazy, kultúrne zápisy a praktiky) súvisiace s prípravou a konzumáciou potravy podieľajú na formovaní súčasných západných maskulinit. Po osvetlení teoretických východísk a môjho prístupu k téme sa zameriam na prehľad (pred)obrazov maskulinity, relevantných pre širší západný kultúrny okruh.³ Nasledne v dvoch častiach textu rozoberiem súčasné prejavy maskulinity na poli súkromnej i verejnej gastronómie. Prvá časť sa bude venovať stravovacím návykom, preferenciám a normám spojeným s hegemonnou maskulinitou (Connell 2005), ako aj prioritám pri rozhodovaní sa o stravovaní, zvlášť s ohľadom na vplyv stravy na zdravie. Druhá časť textu sa sústreďí na vzťah maskulinity a prípravy jedla v rozličných kontextoch – počnúc mediálnymi ikonami mužných kuchárov, pokračujúc organizáciou prípravy stravy v čisto

mužských skupinách a končiac problematikou deľby práce v dvojkarierových rodinách.

Každodenné robenie rodu a hegemonná maskulinita

Udržiavanie rodových diferencií a vzťahov je otázkou každodenného rutinného výkonu jednotlivcov v teréne. Rod, ako asi najdôležitejšia štrukturujúca kategória sociálnej praxe, je všadeprítomný – takmer každá oblasť života je viac-menej rodovo usporiadaná, *rodovo podmienená* (*gendered*). Mužom alebo ženou sa ľudská bytosť priebežne stáva skrze každodenné uplatňovanie rodovo indexovaných zápisov, a to aj (a často práve) pri tých najbanálnejších činnostiach a interakciách, ako je pohyb v priestore, osobná hygiena či prijímanie potravy. Vychádzajúc z etnometodologického poňatia sociálneho života formulujú Candace West a Don H. Zimmerman svoje chápanie rodu ako „rutinné, metodické, opakované konanie“ (West, Zimmerman 2008: 100). „Robenie rodu“ (tamže) znamená, že každodenný výkon jednotlivcov je druhými posudzovaný vzhľadom na sústavy rodovo špecifických očakávaní, v dôsledku čoho sú zaraďovaní do určitej pohlavnej kategórie. Rod sám pritom nie je iba rolou, ktorú by človek mohol zbliekať ako kostým, ale aspektom všetkých sociálnych situácií a interakcií, ktoré sa v nich odohrávajú (tamže). Stravovacie praktiky sa síce neobmedzujú len na oblasť interakcií, jedlo je však ústredným momentom mnohých sociálnych inštitúcií – či už ide o rutinné denné obedné prestávky s kolegami v práci alebo o slávnostnú vianočnú tabuľu. Tým, čo jednotlivec konzumuje, a čo nie, ako s jedlom nakladá, a ako s ním nenakladá, aký pri tom zachováva postoj a pod. – tým všetkým „robí rod“.

Robenie rodu sa však netýka len jednotlivca usilujúceho sa o udržanie (resp. zmenu) rodového označenia, ale možno o ňom hovoriť i v širšom meradle – teda ako o súbore praktík potrebných na produkciu a reprodukciu určitého *rodovo podmieneného* poriadku (Connell 1987). V tomto poriadku pritom nemusí existovať jediná definícia maskulinity alebo femininity ako binárnej kategórie (s čím pracujú West a Zimmerman 2008). Skutočnosti západných spoločností zodpovedá skôr koncept *hegemonnej maskulinity* (Connell 1987, 2005), ktorý zachytáva situáciu dominujúcej kultúrnej definície mužskosti uprostred iných subordinovaných maskulínit a feminínit. Connell zdôrazňuje, že hegemonia je dynamický koncept opisujúci vzťahy moci medzi jednotlivými rodmi, a to nielen medzi mužmi a ženami, ale medzi hegemonnou maskulinitou a všetkými ostatnými maskulinitami (tamže 2005). V rovine každodenného konania možno hegemonnu maskulinitu vnímať ako súbor očakávaní orientovaný na predstaviteľa mužskej pohlavnej kategórie (West a Zimmerman 2008), ktorých napĺňaním jednotlivec reprodukuje rodový poriadok. Robenie rodu má však aj potenciálne produktívny aspekt, ktorý umožňuje jednotlivcom vyjednávať uznanie alternatívnych rodov.

Koncept hegemonnej maskulinity užitočným spôsobom osvetľuje mocenské účinky rutinnej sociálnej praxe, ktorá pripisovaním mužského rodu spôsobuje nerovnosť medzi

hypoteticky rovnoprávnymi osobami. Sobal (2005) v tejto súvislosti rozlišuje dva prístupy k chápaniu rodovej kategorizácie: tzv. *singulárne* a *multiplicitné* ponímanie rodu. Kým koncepcia singulárnej maskulinity (resp. femininity) pracuje predovšetkým s predstavou monolitného, univerzálne platného kultúrneho nároku (pozri West, Zimmerman 2008), multiplicitné chápanie zdôrazňuje mnohosť (*multiplicitu*) maskulínit (resp. feminínit) (Connell 2005). Diferencia medzi týmito analytickými východiskami je podľa Sobala často skôr otázkou dôrazu a má vplyv predovšetkým na podobu výsledkov a ich výpovednú silu. Na poli stravovacích praktík si singulárne poňatie maskulinity všima kultúrne predpisovanú „cestu k mužnosti“, ktorá požaduje od muža (okrem iného) konzumáciu určitého typu pokrmov (hutné, mäsité, tepelne upravené), vyhýbanie sa iným (zelenina, celozrnné pečivo a pod.) a hlavne zakazuje zaoberať sa ich rutinnou (rozumej každodennou) prípravou. V ohnisku analýzy stoja predovšetkým prejavy autoritatívneho ideálneho modelu v spoločenskej praxi, pričom deviácie voči nemu sú označené jednoducho ako menejcenné. Hlavnou slabinou tohto poňatia je to, že analyzuje maskulinitu staticky, bez dostatočného zohľadnenia historického či interakčného kontextu a možností zmeny usporiadania moci.

Multiplicitné poňatie maskulinity uznáva existenciu *hegemonnej maskulinity* ako prevládajúcej ideológie, zároveň však pripúšťa (a s náležitou pozornosťou sleduje) možné alternatívne stratégie dosahovania mužských identít. Paralelne so všadeprítomným „minimom pravého muža“, ktoré na zástupcov oboch pohlaví vyvíja nátlak (na mužov, aby s ním boli konformní, na ženy, aby sa voči nemu vymedzili), sú k dispozícii ďalšie rodové zápisy, ktoré možno strategicky vyvolávať, preznačovať a priebežne tak dosahovať určitú menšinovú maskulínnu (resp. feminínnu) identitu. Ak v logike singularistickej perspektívy pôsobí mechanizmus „robenia rodu“ predovšetkým reproduktívne (vzhľadom na pravidlá určované hegemonnou maskulinitou), multiplicitné poňatie rodu nabáda chápať „robenie rodu“ ako tvorivý proces s potenciálom zmeny.

Z doterajšej teórie rodovej organizácie stravovania by som rád vyzdvihol dva výrazné problémové okruhy, resp. myšlienkové línie, okolo ktorých sa odvíjala veľká časť doterajších prác. Prvá sa sústreďí na vzťah vzorcov konzumácie potravy a roly tela, telesnosti pre rodovú identitu (pozri napr. Lupton 1996, Valentine 1999). Odlišné stravovacie návyky žien a mužov, iná miera záujmu o ich účinok na zdravie, rôzne priority pri voľbe jedálňička, to všetko vyrastá z odlišného kódovania ženských a mužských tiel. Konzumácia potravy sa zároveň stáva poľom, na ktorom sa symbolicky zjavuje celkový prístup k používaniu a užívaniu života – vlastného tela, vecí a bytostí naokolo, životného prostredia.

Ohnisko druhej teoreticko-empirickej línie spadá do okruhu problémov rodovej deľby práce v kontexte domácnosti (pozri Mainardi 1993, Shelton 1996). Kľúčovým konceptom je tu koncept „tradičnej rodiny“ (ako predobrazu dnešnej domácnosti), v ktorej patrila mužovi rola finanč-

ného a materiálneho „zásobovateľa“, kým žene pripadla úloha starostlivosti o dom, potomstvo a ich zaopatrenie – vrátane prípravy jedla. S masívnym vstupom žien na pracovný trh a zrovnoprávňovaním žien a mužov sa strácajú pôvodné (často, hoci nie vždy pragmatické) dôvody pre takéto rozdelenie sfér činností a zotrvačný (žiada sa povedať až *anachronický*) tradičný model pôsobí čoraz nespravodlivejšie v neprospech žien. Spracovanie jedla, odohrávajúce sa na rodovo jasne kódovanom území kuchyne, ostáva dodnes predovšetkým ženskou záležitosťou, čím sa (pravidelným prehrávaním symbolicky potentných stravovacích rodových zápisov) nerovný vzťah konzumenta a obsluhy udržiava.

Zo širokého prúdu rodových štúdií by bolo iste možné vydvihnúť viacero ďalších relevantných myšlienkových línií súvisiacich s organizáciou stravovania. Pre účely nasledujúcej diskusie však tento arbitrárny výber postačí, nakoľko kopíruje dve ohniská nasledujúcej diskusie: mužské jedenie a mužské varenie. Predtým však, než sa im budem venovať podrobnejšie, pripadá mi užitočné ponúknuť stručný prehľad dominantných obrazov mužov a jedla, ktorý by poskytol konkrétny vzťahový rámec ďalším odkazom na hegemonnú maskulinitu.

Kultúrne obrazy stravy a maskulinity

„Západnou ikonou mužného jedenia je obraz kovboja alebo drevorubača, ktorý si sám uloví zver či rybu, striedmo ju pripraví nad otvoreným ohňom a mäso zje s minimom príloh pod holým nebom v spoločnosti podobne zmýšľajúcich mužov.“
(Sobal 2005: 139)

Tradičná deľba práce a rod

Feministická kritika patriarchálneho usporiadania spoločnosti sa celou svojou váhou oprela do tradičnej deľby práce v rodine (Mainardi 1993). Kým v rodových poriadkoch väčšiny tradičných spoločností spočíva mužova úloha predovšetkým v *zásobovaní* domácnosti surovinami, žene prisudzujú tieto poriadky komplementárnu rolu spracovávateľky surovín na úžitok svojho muža a detí. Toto usporiadanie zakladá líniu asociácie femininity a starostlivosti („care-giving“), ktorá dodnes spoludefinuje predstavy našich neskoromoderných spoločností o tom, čo to znamená byť ženou (DeVault 1991). S modernizačnými zmenami na západe sa na jednej strane radikalizuje rodovaná deľba práce, na druhej strane je v dôsledku emancipácie ženskej pracovnej sily jej legitimita čoraz zásadnejšie spochybňovaná.

Industrializácia v prvom rade oddelila pracovisko od domova. Kým dovtedy pracoval roľník väčšinu času po boku manželky (hoci často inými nástrojmi) a remeselník v dielni vo svojom dome, v prvotnej fáze industrializácie sa zvyšuje podiel mužov pracujúcich mimo domova. Zároveň sa v záujme efektivity výroby maximalizujú fyzické nároky na manuálnu prácu. Ak väčšinový premoderný muž vníma medzi domovom a miestom práce jednotu, väčšinový moderný muž odnáša ráno svoju prácu z domu preč, aby sa večer navrátil

domov so zárobkom v ruke. Žena, ktorá už predtým viedla domácnosť, ostáva teraz na dom a deti sama (Možný 1990, Mies 2002). Kým prácu muža možno spočítať v dlani, výsledok ženinej práce nie je objektívne kvantifikovateľný, je neviditeľný, a preto nedocenený (Delphy 1984, Hochschild, Machung 1989). Disociácia denne vynakladanej námahy od prostredia domova má na mužskú identitu trvalý účinok: Mužovo seba-porozumenie sa v čoraz väčšej miere odvíja od nájomnej práce ako ústredného bodu vlastnej identity (Segal 1994). To implikuje väčší odstup od práce v domácnosti, vrátane kuchyne (Gerson 1993).

Narušenie mechanizmov patriarchálnej mocenskej nadvlády (intenzívne fungujúcich práve v intímnom prostredí domácnosti) úzko súviselo s potrebou emancipácie ženskej pracovnej sily. V priebehu 20. storočia v dôsledku veľkej hospodárskej krízy 30. rokov, a najmä v dôsledku oboch svetových vojen utrpela legitimita takejto deľby sfér činností – zakladajúca sa na predstave komplementárnych rolí⁴ muža – živiteľa a ženy v domácnosti – niekoľko zdravujúcich otrasov. Nároky, ktoré tieto krušné obdobia vyvíjali na ekonomiky a ich pracovné trhy, si vyžiadali bezprecedentné nasadenie ženskej pracovnej sily do predtým čisto mužských odvetví. Po uplynutí krízového stavu (a návrate mužov z frontov) sa v rámci rekonštrukcie „normálnych“, pomerov dostavuje návrat „tradičných hodnôt“ a s ním i príklon k príslušným rodovým rolovým konšteláciám (Friedan 2004, Gerson 1993). V mnohých západných krajinách možno po druhej svetovej vojne sledovať snahu o reštauráciu predvojnových pomerov a o uplatnenie tradičných ideálov deľby práce. Na rozdiel od západných demokratických krajín sa v krajinách východného bloku rozširuje model všeobecnej zamestnanosti mužov i žien. To zďaleka neznamená rovnaké príležitosti či mzdy (Havelková 1993), napriek tomu je však možné považovať štandardné zapojenie žien do pracovného trhu (za súbežného budovania infraštruktúry ako jaslí, škôlok, prácovní a pod.) za určitý emancipačný impulz (Hašková 2007, Křížková, Vohlídalová 2009).

Postava muža – živiteľa je ústrednou postavou príbehu o modernej rodine a vtláča mu svoju vlastnú logiku. Moderná žena je podľa tohto metanaratívu pripútaná k sporáku práve preto, lebo muži ako ten jej sú celé dni preč z domu, aby zarábali peniaze na živobytie rodiny. Muž sa podľa tohto príbehu potrebuje po namáhavej práci posilniť poriadnym, „mužným“ jedlom. Definícia takéhoto „mužného“ pokrmu zaiste odkazuje na prax oveľa staršiu, než sú továrenské komíny – spojenie maskulinity a mäsa patrí medzi archetypálne obrazy, ktorých pôvod tkvie v dobách dávno pred modernou.

Mäso a archetypálne obrazy mužnosti

Kolektívna pamäť modernizovaných spoločností disponuje ďalej celou plejádou emblematických predlôh maskulinity, ktoré implikujú určité postoje k jedlu a jeho príprave. Dominantný obraz muža (ustanovujúci hegemonnú maskulinitu) reprezentujú postavy drevorubača, bojovníka, lovca či

kovboja (pozri citát v úvode časti *Kultúrne obrazy potravy a maskulinity*). „Robenie maskulinity“ podľa týchto vzorov predpokladá „konzumáciu mužných potravín v rámci mužných jedál mužným spôsobom“ (Sobal 2005: 139). Esenciou mužnej potravy v západných spoločnostiach je podľa mnohých štúdií (pozri tamže: 137) práve mäso (predovšetkým mäso štvornohých zvierat), ktoré je tiež ústrednou a nenahraditeľnou surovinou pri príprave „poriadneho jedla“ (*proper meal*), ktoré muži tradične vyžadujú. V pozadí tejto praxe počuť ozvenu mýtu drevorubača (ale i muža – robotníka), ktorému mäso dodá silu a chuť do práce, no tiež oveľa staršieho mýtu muža – lovca, ktorý si zbraňou a fyzickou zručnosťou (a v konečnom dôsledku zubami) podrobujú prírodu⁵. Na rozdiel od ženy je pre muža konzumácia mäsa povinná do tej miery, že jeho absencia v pokrme musí muž neraz vysvetľovať napríklad praktickými alebo zdravotnými dôvodmi (tamže: 140). Ak pripustíme, že vedľa seba existujú viaceré maskulinity, zisťujeme, že poslušnosť hegemonnému nároku nie je jediná možná cesta. Sobal načrtáva niekoľko z ďalších existujúcich „zápisov maskulinity“, v ktorých mäso funguje inak. Jedinci schopní čerpať zo zápisov pre kategórie „zdravý muž“, „ohľaduplný muž“ či „ekologicky uvedomelý muž“, ktoré preznačujú význam mäsa pre ich maskulinitu, budú na domácu kuchyňu i na vlastné individuálne stravovanie klásť iné očakávania.

Spochybnenie asociácie mužnosti s konzumáciou mäsa môže vyvolať násilnú reakciu zo strany zástancov hegemonnej maskulinity. Dokazuje to analýza nedávnej mediálnej prestrelky týkajúcej sa fenoménu „vegansexuality“ z pera autorskej dvojice Potts a Parry (2010). Na počiatku sporu bol novozélandský prieskum etickej spotreby, ktorý v roku 2006 zisťoval postoje k využívaniu zvierat na rôzne účely, vrátane výroby potravín. Štúdie sa zúčastnilo 157 dobrovoľníkov a prevažná väčšina (141) sa označila za vegetariánov, resp. vegánov. Mediálnu pozornosť upútala počtom relatívne nevýznamná skupina šiestich respondentiek – veg(etari)ánok, ktoré uviedli, že si intímne zblíženie vedia predstaviť jedine s človekom, ktorý nejie mäso (resp. živočíšne produkty) (tamže: 54). Tento zaujímavý detail sa dostal do pozornosti médií, ktoré postupným nafukovaním jeho významu vyfabrikovali koncept „vegansexuality“ – pevne vymedzenej a početnej kategórie sexuálnej orientácie, ktorá stojí na etickom rozhodnutí nejst mäso. Analyzujúc obsah mediálnych správ, internetových diskusií a blogov, ktoré spoluutvárali celý mediálny humbug, zisťujú autori ostrú a mohutnú reakciu namierenú proti predstave, že by mužskosť mohla existovať bez mäsa. Verejná diskusia v médiách a na internetových fórach ukázala, nakoľko hegemonná mužská sexualita závisí od obrazu muža ako konzumenta mäsa – odmietnutím mäsožravých mužov ako sexuálnych partnerov veg(etari)ánky porušili povinnú príťažlivosť, ktorú majú ženy cítiť voči mužom, čím narušili ich maskulinitu. Určitá časť komentárov interpretovala domnele objavenú vegansexualitu ako vyhýbanie sa čomuśi „prirodzenému“ (tak jedeniu mäsa, ako aj otvorenosti

k sexu s ľubovoľným zástupcom druhého pohlavia), ako potláčanie prirodzených sklonov, v dôsledku čoho človeku (na tanieri i v posteli) unikajú neoceniteľné skúsenosti a pôžitky. Potts a Parry konštatujú, že v internetových diskusiách sa úplne stierali rozdiely medzi veg(etari)ánstvom, vegansexualitou a celibátom (tamže).

Zaujímavým momentom v analyzovaných diskusiách boli agresívne poznámky na adresu veg(etari)ánok. Evokovali kanibalizmus na veg(etari)ánkach, nezriedka v spojení s násilným sexuálnym aktom. Autori to interpretujú ako pomstu za svojvoľné vystúpenie z množiny „bežných“ žien, čím „vegansexuálky“ narušili heteronormatívny predpoklad, že každá žena je potenciálnym sexuálnym objektom. Paralelu medzi násilím na zvierati (za účelom konzumácie jeho svaloviny) a násilnou sexualitou (ako formou dominancie muža nad ženou) považujú autori za významný prejav prepojenia maskulinity a mäsa. Okrem násilia, ktoré malo „deviantky“ disciplinovať, sa na adresu „vegansexuálok“ zosypali poznámky o ich fyzickej a mentálnej menejcennosti (znižujúce ich sexuálnu príťažlivosť) a tiež o ich údajnom povýšenectve a fanatizme (prirovnávanom k rasizmu). Intenzita reakcie, ako aj konkrétne argumentačné línie podľa autorov dokazujú, že mäso a mužnosť nemožno ľahko oddeliť, pretože sú zrastené na úrovni nevedomia.

Po stopách stravovacích návykov mýtických maskulinit sa vydali Wilk a Hintlian (2005), ktorí ako podklad pre porozumenie toho, ako sa v súčasnosti rodovo štruktúruje organizácia potravy, analyzujú stravovacie návyky dvoch historických, výlučne mužských skupín: karibských pirátov 17. storočia a kalifornských zlatokopov 19. storočia. Oba tieto archetypy mužnosti majú spoločné čisto mužské kulisy a drsné prostredie, poskytujúce obmedzený výber surovín. V oboch prípadoch zisťujú Wilk a Hintlian dialektiku každodennej monotónnej stravy a príležitostných opulentných hostín. Bežná kuchyňa karibských pirátov v 17. storočí pozostávala z ulovených rýb či sušeného mäsa doplneného strukovinami alebo pokrmom z múky. Jedlo sa spravidla varilo v kotli alebo opekalo nad ohňom. Jedlá sa líšili množstvom a typom použitého mäsa a tiež typom podávaného alkoholického nápoja (ktorý bol ich neodmysliteľnou súčasťou). Zloženie stravy a forma konzumácie sa radikálne menili v momente, keď sa piráti dostali na súš. Nájazdy do prístavov znamenali krátky čas hojnosti a hodovania, v ktorom sa morskí vlci rozmaznávali pestrou stravou obohatenou o čerstvé potraviny (ovocie, zelenina, vajcia, mlieko), luxusnými pochútkami a neviazanou zábavou v spoločnosti hudobníkov a prostitútok.

Obdobný vzorec rekonštruujú autori i z dokladov o živote kalifornských zlatokopov polovice 19. storočia. Muži zo všemožných kútov sveta tu žili celé týždne v nehostinných prírodných podmienkach v kolóniách s mizerným zásobovaním a prežívali na konzervovaných a sušených potravinách (mäso, fazuľa, cukor, káva, múka a pod.). Vysoká cena ubytovania a stravy (spolu s výdavkami na alkohol a tabak) často zhltila všetok ich zárobok. Ak sa im však pošťastilo vy-

ťažiť veľa, boli zlatokopovia schopní minúť ušetrené peniaze v priebehu jednej noci za luxusné jedlá (oblúbené boli najmä ustrice), za spoločnosť prostitútok, prípadne v hazardných hrách, ktoré spravidla viedli k násiliu. Podstatným styčným bodom oboch týchto historických obrazov sú tvrdé prírodné podmienky a z nich vyplývajúca obmedzená paleta surovín, fyzické nebezpečenstvo, jednoduché metódy prípravy jedla, vysoká spotreba alkoholu a nepravidelná prax rituálneho hodovania. Wilk a Hintlian konštatujú, že tieto mytologické vzory, akokoľvek vo svojich podrobnostiach nereflektované, sú súčasťou západnej (predovšetkým zaiste americkej) „kolektívnej mužskej minulosti“ (tamže: 167), a ako také sa výraznou mierou podieľajú na formovaní „mužného“ spotrebného správania v súčasnosti.

Stravovanie, výživa a maskulinita

„Nezáujem. Proste chcem toho veľa a chcem to rýchlo zjesť, aby som mohol ísť robiť niečo iné. Myslím, že to je všeobecne prípad väčšiny mužov.“

(Roos, Wandel 2005: 172)

Vnímanie jedla a stravovacie priority u mužov

Aký je typický mužský prístup k jedeniu? Ako sa väčšina mužov rozhoduje a ako reflektuje každodennú prax prijímania potravy? Akú úlohu zohráva v ich živote jedlo, aké významy nadobúda? Aké štandardy ukladá hegemonná maskulinita mužnému jedeniu a aké alternatívy k tejto dominantnej definícii možno nájsť? Na úvod treba uviesť, že v rovine každodennosti väčšinu mužov jedlo nijako zvlášť nezaujima. To neznamená, že by neradi jedli (to je iste skôr záležitosť individuálna), ale na dobré jedlo majú vo všeobecnosti veľmi jednoduché požiadavky a úvahám o alternatívach spravidla nevenujú veľkú pozornosť. Mužskému prístupu k jedeniu sa priamo venuje ojedinelá nórska štúdia autorskej dvojice Roos a Wandel (2005), v rámci ktorej autori hovorili o jedle a jedení s mužmi pracujúcimi v troch rôznych typoch profesií. Leitmotívom rozhovorov bola snaha respondentov bagatelizovať túto sféru života. Najčastejším motívom pri rozhovoroch o jedle bola potreba zasýtiť hlad a načerpať energiu do ďalšej práce. Niektorí z respondentov viac či menej explicitne odkazovali na obraz tela ako stroja, ktorý potrebuje „natankovať“ pohonné hmoty (tamže: 172). Obraz mužského tela ako pracovného nástroja možno vnímať ako odraz modernizačných zmien, ktoré posilnili odcudzenie mužovej práce od domáceho prostredia s následným vzostupom dôležitosti práce pre mužské identity. V kontexte primárnej orientácie na pracovný výkon neprekvapuje, že jedlo je vnímané inštrumentálne. Úvahy o jedle (a všeobecne o tele) sú dominantným diskurzom kódované ako ženské, naopak, muž jedlo vníma ako životnú nutnosť a nevenuje mu viac pozornosti, než je potrebné: „(C)hcem proste veľa a chcem to rýchlo zjesť, aby som mohol ísť robiť niečo iné.“ (Tamže) Prieberčivosť či preferencia komplikovaných jedál sa v odpovediach neopakuje, naopak, muži

zdôrazňujú výhody rutiny, ktorá má neraz explicitne rodový interpretačný rámec: „Muži to majú radi také ľudovejšie a jednoduchšie.“ (Tamže) Či už išlo o stolárov, vodičov z povolania alebo inžinierov, všetci signalizovali, že jedlo je podružnou záležitosťou, ku ktorej pristupujú pragmaticky ako k existenčnej nutnosti.

Najdôležitejšími aspektmi jedla, ktoré títo muži uvádzali, boli kvantita a hutnosť, naopak, iné aspekty, napríklad špecifická chuť či vplyv na zdravie konzumenta, boli vo väčšine prípadov odsunuté na vedľajšiu koľaj. Opakovanými narážkami na to, že jedlo musí zasýtiť, že ho musí byť dostatok a pod., respondenti potvrdzovali kultúrnu normu, očakávajúcu, že mužiedia viac ako ženy. Väčšina z mužov v nórskej štúdii sa dištancovala od gurmánskych diskurzov ako nekompatibilných s normatívnym pragmatickým prístupom. Menšia časť sa však ku gurmánstvu a k zdravotným ohľadom (súčasným kultúrnym významom jedla) prihlásila, pričom tak spravili vo väčšej miere inžinieri než vodiči či stolári. Tu možno vidieť náznak toho, ako žité maskulinity nadväzujú na určité statusové perspektívy života, resp. toho, že triedne zaradenie a výška príjmu môžu hrať rolu v spôsobe využívania predpokladov hegemonnej maskulinity.

Dôležitým aspektom pri jedení, ktorý muži v štúdii Roos a Wandel (tamže) aj explicitne tematizujú, sú sociálne funkcie jedla. Aj keď vodiči a stolári údajne nemajú chuť, čas alebo potrebu si vyberať a užívať jedlo počas pracovného nasadenia, veľmi vyzdvihujú jeho význam pre pocit domova a pohody v kruhu rodiny či priateľov. Ani tu však nezáleží vždy na tom, čo je na stole – hlavne, že je rodina spolu a cíti sa príjemne. Sociálny význam spoločného jedenia v skautských táboroch vyzdvihuje i práca Jaya Mechlinga (2005), ktorý tvrdí, že práve spoločná konzumácia jedla, ako aj jeho príprava a činnosti s tým súvisiace, sú mocným prostriedkom utuženia kamarátstva mužov. Sila spoločného stolovania vie byť dokonca taká veľká, že v prostredí hasičskej zbrojnice spoluvytvára veľmi náročnú kulinársku kultúru, ktorá sa neštíti pôžitkov z drahého a komplikovaného jedla. Mužná práca a mužská spoločnosť, ktorá si varí sama pre seba vo familiárnej, uvoľnenej atmosfére, premieňajú mužské priority a umožňujú zapojiť do obrazu mužnosti aj varenie, obsluhovanie a gurmánsku pochúťku s predjedlom (Deutsch 2005). Jedlo ako zámienka a jedlo ako prostriedok budovania vzťahov teda predstavujú pomyselné póly kontinua; kým v niektorých situáciách nezáleží na tom, čo jeme – hlavne, že sme spolu, v iných je vysoká cena, kvalita a dobrý servis kľúčovým prostredníkom v priateľskej interakcii, špeciálnou rečou, ktorá artikuluje záujem o blaho druhého.

Maskulinity a zdravá výživa

Keďže vysoká miera osobnej angažovanosti na tvorbe jedálničky je hegemonnou maskulinitou kódovaná ako typický ženský atribút, veľká časť mužov deklaruje nezáujem o úvahy nad tým, čo, kedy a v akých množstvách budú jesť (Levi et al. 2006: 92). Dôsledkom toho je, že veľká časť mužov zanedbáva otázky vplyvu stravovacích návykov na vlast-

né zdravie a dištancuje sa od „ženskej“ zdravej výživy. Levi a kolektív (tamže) v tejto súvislosti poukazujú na paradoxnú iracionalitu takehoto postoja: Hoci rodová ideológia západu považuje racionalitu za „mužskú vlastnosť“, veľká časť mužov otázky zdravého životného štýlu ignoruje napriek tomu, že jeho pozitívny vplyv na zdravie a kvalitu života je nielen vedecky dokázaný, ale i verejne diskutovaný. Zdravé stravovanie je s dominantným obrazom západnej mužnosti v princípe nekompatibilné, keďže základnou charakteristikou „skutočného muža“ je sloboda a nezávislosť. Muž vytvára svoj rod prostredníctvom každodenných rozhodnutí, ktorými si razí „vlastnú cestu“ – akonáhle sa dostane pod vplyv či vládu niekoho iného, jeho mužnosť spľasne. Byť mužom znamená jest to, čo muž práve chce a koľko toho chce (Gough 2007, Levi et al. 2006, Sobal 2005), a to navzdory odporúčaniam či príkazom autorít – či už je to manželka, doktor alebo vláda.

Svoju úlohu zohráva aj to, že zdravie jednoducho nie je „mužská téma“. Na pracoviskách sa medzi mužmi o zdraví bežne nediskutuje (Roos, Wandel 2005). Určite sa však nájdu aj výnimky – napríklad požiarnici, ktorých profesionálne výkony (a v konečnom dôsledku života obetí požiarov) závisia od ich stopercentnej telesnej kondície (Deutsch 2005) – ktoré vo svojich skupinách denne riešia vplyv stravy na zdravie. Ak muži takýto vplyv pripúšťajú, explicitne sa vymedzujú voči zaujatosti žien zdravou výživou: „Lebo ženy tak strašne rozoberajú zdravie a stravu a diéty, až to rozoberú úplne. (...) Nemôžem každú hodinu zjesť kúsok brokolice a veriť, že je to zdravé. Tak sa človek nikdy nezasytí.“ (Roos, Wandel 2005: 174) Do popredia tu vystupuje princíp „zdravého rozumu“, ktorý radí hľadať medzi požiadavkami tela (sýtosť, nutný prísun energie) a ideálmi výživy „zlatú strednú cestu“ (tamže). Miernosť a vyváženosť má potom podobu podvedomého vyjednávania, „niečo za niečo“: Ak človek zje aspoň minimum zeleniny, môže si dovoliť jesť viac-menej na čo má chuť. Dôležité je „samozrejme“, „prirodzené“ riešenie, ktorým sa väčšina respondentov dištancovala od starostlivosti žien o vlastné telo a jeho potreby. Primárnym deklarovaným záujmom je kvantita jedla, ktoré je – explicitne či implicitne – interpretované v rámci fyzických nárokov práce. Zároveň netreba opomenúť alternatívne formulované maskulinity, ktoré sa dostali k slovu najmä skrze inžinierov zapojených do nórskeho výskumu a ktoré pripúšťali vyššiu mieru povedomia o princípoch zdravej výživy i záujem o ich nasledovanie.

Mediálne obrazy mužného stravovania

Zaujímavý podnet pre reflexiu hegemonných predstáv o mužnosti poskytuje mediálny obraz mužského stravovania. Gough (2007), ktorý analyzoval diskurz stravovania mužov v britskej tlači, konštatuje, že jeho základným rysom je ostentatívne prízvukovanie nezdravosti „mužských stravovacích návykov“, ktoré vedú k vážnym (až smrteľným) ochoreniam. S mužským rodom sa tu narába ako s jednoznačnou, prirodzenou, univerzálnou kategóriou,

čo zodpovedá mediálnym zvyklostiam; muži dokonca nie sú nijakým spôsobom diferencovaní (triedne, etnicky, vekovo a pod.). V období, ktoré Gough skúmal, dominovali v tlači príspevky referujúce o zdravotných rizikách stravovacích návykov mužov, ktoré spravidla končili výzvami k ich zmene. Typické boli články, ktoré prezentovali výsledky lekárskeho výskumu alebo referovali o jednotlivcoch s alarmujúcim životným štýlom. Napriek apelu volajúcemu po zmene prístupu sú tu muži vykresľovaní ako neschopní zmeny, často infantilne zaseknutí v zhubných návykoch, nevedomí si „správnych riešení“ a vlastne zúfalo odkázaní na pomoc a radu odborníkov a odborníčok (tamže: 329).

Ďalším výrazným momentom je diskusia o „vzostupe metrosexuálneho muža“ (tamže), ktorý sa čiastočne podieľa na tradične femininých aktivitách, ako je angažované nakupovanie potravín, varenie, rozhodovanie sa, či jesť, alebo nejesť určité jedlá s ohľadom na zdravie a vzhľad vlastného tela. Povedomie o tom, čo je zdravé, a snaha uplatniť to pri rozhodovaní sa o stravovaní sa prezentujú ako „nový trend“, pričom činnosti pôvodne spojené s ženským indexom sa naďalej považujú za ženské. Ak sa hovorí o diéte, tá pre muža neznamená sebaobmedzenie, ale v prvom rade šport. A ak sa aj muži nechajú „pobláznit ako ženy“ (tamže: 334) úvahami o diétach, na stránkach novín to sami ironizujú a v konečnom dôsledku snahu vzdávajú – pre čo iné, než preto, že sú prasto hladní. Takto sa podľa Gougha (tamže) potvrdzuje hegemonne maskulínny model rodových atribútov a vzťahov – muži sú nenapraviteľní, akokoľvek by sa snažili zmeniť sa.

Varenie, grilovanie a maskulinity

„Varenie je práca hodná chlapa, a každý správny zálesák vie, ako na to...“

(Mechling 2005: 71)

Tradičná deľba práce prisudzovala prípravu jedla a organizáciu kŕmenia rodiny ženám (DeVault 1991). Ich zapojenie sa do pracovného trhu v platených zamestnaniach znamenalo, že žena musela zvládať „dvojitú zmenu“ – po návrate z práce obriaďiť domácnosť a navariť hladnej rodine. Aj keď dnes už veľká časť západných žien nevarí denne, môžeme konštatovať, že rámcové kultúrne predpoklady sa zásadne nezmenili a že kuchyňa, varecha a sporák sú chápané ako rekvizity žien. Naopak, muž sa dostáva k vareniu len občas (i to nie každý), zvyčajne v prípade núdze (napr. choroba partnerky, prípadne jej absencia) alebo pri zvláštnych príležitostiach. Mužné varenie, podobne ako mužné jedenie, sa vyznačuje špecifickými javmi, ktoré ho zásadne odlišujú od varenia ženského, a tým zažehnávajú prípadné spochybnenie maskulinity na základe vykonávania feminínne kódovanej činnosti. V americkom kontexte je archetypálnou mužskou gastronomickou aktivitou *barbeque*, teda grilovanie steakov. Príležitostné exhibičné, ba priam obradné opekanie kusov mäsa na otvorenom ohni, zväčša pod holým nebom v záhrade (teda mimo obvyklého kuchynského

kontextu), v sebe koncentruje celé priehrástie maskulínných antitéz proti typickému feminínnemu (každodennému, rutinnému, pragmatickému, často bezmäsitému, v hrnci či panvici pripravenému a v interiéri varenému) pokrmu. Grilovanie však nie je jedinou príležitosťou, pri ktorej muž pripravuje pokrm; dokladá to i rozmanitosť vedeckých príspevkov na štúdium tejto témy. S akými podobami mužského varenia sa dnes na západe stretávame a aké majú pre formuláciu a súdržnosť dnešných západných maskulínit dôsledky?

Mediálne obrazy mužného varenia

Pre získanie všeobecnej predstavy o možných variantoch mužného varenia nám na začiatok poslúži prehľad jeho mediálnych obrazov. Muž za sporákom nie je v kulinárnych televíznych programoch zriedkavým javom. V programoch o varení vystupujú muži – kuchári, profesionáli či laici, ktorí reprezentujú rozmanité obrazy maskulínit prostredníctvom varenia a v spojitosti s ním. Swenson konštatuje vo svojej analýze varenia na špecializovanom americkom televíznom kanáli *Food Network*, že ide o výrazne mužsky konštruovanú činnosť. Jej efekt je však podľa neho dvojznačný: Okrem podporovania hegemonnej koncepcie rodovej deľby práce sa tu totiž podľa autora otvárajú príležitosti aj na jej prekonávanie (Swenson 2009).

Swenson identifikuje v prezentácii varenia na *Food Network* štvoricu maskulínných zápisov, ktoré vystihujú špecificky „mužský prístup“. V prvom type sa kuchári prezentujú (pomocou tradičných bielych frakov alebo „mimovoľných“ poznámok zo zákulisia „profi“ kuchyne) ako *profesionáli*. Odkazuje sa tu na pretrvávajúce štrukturálne nerovnosti v gastronomickom odvetví, ktoré je, pokiaľ ide o riadiace pozície, stále silne maskulinizované. Tiež tu badať dozvuk predstavy tradičnej separácie sfér (pozri vyššie), v dôsledku ktorej je miesto mužovho uplatnenia mimo jeho domova (teda v profesionálnej gastronómii) – na rozdiel od ženy. Druhou výraznou črtou mužského varenia je *dôraz na výnimočnosť* a dočasnosť aktivity za sporákom, resp. grilom. Táto črta ostro kontrastuje s každodennou otupujúcou rutinou a nutnosťou, ktorú vo svete mužskej hegemonie prežíva denno-denne variaca žena. Tretí zápis, resp. typ mužného kuchára, je *cestovateľ-dobrodruh*, ktorý rád skúša nové, neznáme exotické jedlá a následne všetky hodnotí zdravým (chlapským) rozumom s ohľadom na potreby (apetít) muža. Štvrtý obraz je obraz *športovca*, ktorý zápasí v „kulinárskych hrách“ na čas a body s inými kuchármi (tamže). Swenson opisuje niekoľko rozličných programových konceptov, v rámci ktorých kuchári medzi sebou zápasia, plnia neštandardné úlohy a prekonávajú prekážky na ceste za víťazstvom. Profesionál, príležitostný rekreant (vs. každodenný zaopatrovateľ), dobrodruh a zápasník, to všetko sú jednoznačne maskulínne pozície, ktoré chránia svojich zástupcov pred podozrením z nedokonalosti mužnosti (tamže).

Širokú paletu obrazov a nadväzujúcich zápisov maskulínného varenia popisuje vo svojej diskurzívnej analýze novínových článkov i Gough (2007). Uvádza, že mužné varenie

je konštruované nutne *ako exhibícia*, za ktorú muži potrebujú zožať pochvalu, ďalej ako *invenčné* (na rozdiel od rutinného – ženského), *cielavedomé* a spojené s *mäsom* a *alkoholom*. Kým obaja autori, Swenson (2009) i Gough (2007), konštatujú reprodukčnú funkciu inštruktážneho žánru (recepty) vzhľadom na rodové očakávania predpisované hegemonnou maskulinitou, Swenson pripúšťa, že i v rámci týchto preskriptívnych textov existuje priestor pre určité zmeny zabehaných pravidiel. Hoci je profesionálna gastronómia pod nadvládou mužov, z času na čas sa v televíznych súťažiach šéfkuchárov objavujú po boku mužov aj šéfkuchárky, čo podľa autora otvára (na symbolickej rovine) príležitosti na presun tohto vzorca do iných oblastí života (Swenson 2009). A nielenže ženy môžu prijať „mužské“ úlohy, je tu nádej i na opačný posun: Mužské kuchárske kluby, ktoré sú súčasťou niektorých televíznych programov, evokujú družnú mužnú atmosféru okolo spoločného hrnca a taniera, čo uvádza do maskulínného varenia neobvyklý moment starostlivosti a domácej práce.

Varenie v čisto mužských skupinách

Vyjednávane mužského rodu vo vzťahu k vareniu sa stáva životne dôležitým v čisto mužských skupinách, kde sa muži musia zhostiť všetkých typicky ženských činností. Pri „robení mužskosti“ s varechou v ruke sa k slovu dostanú mnohé z už spomínaných zápisov mužného varenia, každá jednotlivá organizácia však môže mať svoje špecifické formy, špecifické maskulinity. Práca Jaya Mechlinga rozoberá sociálne fungovanie jedla v americkom skautingu. U skautov hrá od nepamäti ústrednú úlohu „silná etika nesebeckej služby druhým“ (Mechling 2005: 77) a zodpovednosti za chod spoločného tábora. Pomocou tohto nároku sa podľa Mechlinga darí preznačovať žensky kódovanú starostlivosť ako mužnú činnosť, ktorá vedie k utužovaniu priateľstva medzi chlapcami a mužmi. Autor v hutnom exkurze do histórie organizácie uvádza, že jedným z hlavných motívov pre založenie skautingu bola túžba posilniť mužnosť feminizovaných moderných mestských chlapcov skrze bezprostrednú skúsenosť s prírodou. Provizórne varenie v rézii samotných skautov bolo od nepamäti súčasťou „výcviku k mužnosti“ a Mechling uvádza, ako sa už v 40. rokoch (v reakcii na rodové predpisy naštrbené hospodárskou krízou) v skautských príručkách uvoľňujú kuchynské rodové zápisy. Rôzne úlohy súvisiace s varením boli a sú súčasťou postupu na vyššie úrovne skautingu.

Mechling ďalej poukazuje na rituálnu povahu varenia, pri ktorom je proces rovnako dôležitý ako výsledok. Až do nedávneho zavedenia plynových fľaší sa musela služba vyrovnať s celou radou súvisiacich úloh, predovšetkým so založením a údržbou ohňa, plánovaním a časovaním pomocných prác a servírovaním hotového jedla. Chlapčenská (resp. detská) fascinácia ohňom, nutnosť vyrábať všetky nástroje (varešky, trojnožky a pod.) z materiálov dostupných na mieste a napokon samotná konzumácia ako príležitosť k „zbrataniu sa“, to všetko dodáva príprave skautského pokrmu nádych sviatočnosti. Ak sa však skautom aj darí konštruovať varenie ako dokonale maskulínnu činnosť v kontexte pre-

značenej starostlivosti o druhého, autor poznamenáva, že efekt preklenutia rodových zápisov nemusí byť trvalý. Práve výnimočnosť táborovej situácie a prostredia (otvorené priestranstvo) napovedá, že zápis môže byť použiteľný len lokálne a nemusí fungovať mimo táborového kontextu.

Podobne výnimočnou skupinou je čisto mužská požiarňa stanica, ktorej každodenné svojpomocné kulinárske praktiky analyzuje Deutsch (2005). Práca požiarника patrí s ohľadom na kritériá hegemonnej maskulinity medzi tie „najmužnejšie“: Neustále nebezpečenstvo, rýchla akcia, fyzická sila, tímová práca, hrdinská záchrana bezbranných obetí. Keď však požiarníci práve nikoho nezachraňujú, sedia na stanici a čakajú na rozkaz. V USA sa v nadväznosti na tieto podmienky a z nich vyplývajúce praktické nevyhnutnosti vyvinula špecifická kulinárska kultúra požiarňích zbrojníc (ktorá dokonca prekročila hranice hasičských komunit v podobe „hasičských kuchárskych kníh“ dostupných na knižnom trhu). Rozhodovanie o dennom menu, financovanie i príprava surovín sú spoločným projektom, organizácia varenia rotuje. V priebehu služieb si hasiči denne svojpomocne varia dve jedlá, obed a večeru, a v rozpore so stereotypnými očakávaniami venujú tejto činnosti veľkú pozornosť.

Deutsch si všima, ako si požiarníci pri úplnej absencii ženských postáv udržiavajú fasádu maskulinity zoči-voči „ženskej“ práci. Podobne ako u skautov i v požiarnej zbrojnici sa preznačuje význam žensky kódovanej starostlivosti a kŕmenia, a to skrze silný pocit spolupatričnosti, ktorý ústi do kvazi-rodinného diskurzu. Intenzita vzťahov, spoločné tímové zážitky i medzné situácie, príležitosť zdieľať svoje problémy a radosti vytvára pocit druhého domova, často idylickejšieho a dokonalejšieho, než sú vlastné domovy požiarnikov; domova, ktorý žije okolo jedného prestretého stola. Zároveň je evidentné, že v priebehu prípravy jedál kuchári vystupujú z role, zosmiešňujú svoju pozíciu v „ženskej koži“ napodobňovaním hlasov žien („Takže, chlapci, je čas obeda!“ /Tamže 106/), znázorňovaním oplzlých výjavov s použitím zeleniny (napríklad uhorkový penis s avokádovými semenníkmi /tamže/) či zámerne vulgárnym jazykom („podaj mi, prosím, tie kuracie cecky“ /tamže 105/). Deutsch teda uzatvára, že požiarníci pri preznačovaní varenia na mužskú aktivitu využívajú možnosť prepínať medzi viacerými maskulinitami, pričom tá, ktorú aktivujú v práci, nemusí mať veľa spoločného s tou, ktorú aktivujú doma.

Mužné varenie vo víre každodennosti

Vynaliezavé a mužskú hrdosť podporujúce riešenia výnimočných situácií, v ktorých sa muž ocitá v diskrepantnej role s varechou v ruke, sú iste zaujímavým a relevantným terénom pre výskum rodovej organizácie konzumácie a prípravy jedla. Ako však tieto ostrovčeky alternatívy vplývajú na každodennú prax väčšiny? Mediálne obrazy a relatívne ohraňované subkultúry predsa podávajú len veľmi čiastkový obraz, nepriamy odraz celkovej situácie. O tom, že bilancia adaptácie maskulinit na potrebu chopiť sa „ženských“ prác pri kuchynskej linke nemusí vždy skončiť ambivalentne, vy-

povedá práca škandinávskej autorskej dvojice Aarseth a Olsen (2008), ktorá zaznamenáva nový trend smerom k rovnovážnejšiemu rozdeleniu zodpovednosti za kuchynskú prácu. Autori vychádzajú z naratívnych dát z Dánska a Nórska, ktoré zachytávajú fungovanie prípravy jedla v domácnostiach dvojkarierových párov, v ktorých si partneri viacmenej rovnocenne delia starostlivosť o domácnosť a deti (indikátorom je využitá otcovská dovolenka).

Aarseth a Olsen zisťujú, že páry vo vzťahu k organizácii varenia vytvárajú tri rôzne modely – nazývajú ich heslami „zodpovedná je žena“, „muž pracujúci po svojom“ a „spoločný projekt“ (tamže: 280). Z týchto polôh následne komponujú pomyselné kontinuum, ktoré podľa nich predstavuje možný smer ďalšieho vývoja. Muži spadajúci do prvého modelu priznávajú žene hlavnú zodpovednosť za riadenie stravovania rodiny. Toto nutne nemusí znamenať, že ako muži odvádzajú minimum práce v kuchyni (všetky modely sú totiž vytvorené na základe naratívnych dát so všetkými ich inherentnými skresleniami). V druhom modeli sa našli muži s väčšou seba dôverou, ktorí realizujú vlastné nápady, a to buď zo situáčnej nutnosti, alebo pre radosť z varenia. Tretí typ predstavuje pomyselný vrchol vývoja, v ktorom páry spoločne plánujú a realizujú jedlá a robia z nich rodinnú spoločenskú udalosť. Špecifickosť výberu (vyššia stredná trieda dvoch škandinávskych krajín, flexibilná pracovná doba a pod.) neumožňuje robiť na základe tohto výskumu ďalekosiahle závery o reálnych premenách modernej maskulinity, možno však na tomto základe naznačiť potenciálny smer vývoja. Cieľom, ktorý Aarseth a Olsen touto bezmála prorockou tézou presadzujú, by bolo spoločné zdieľanie všetkých činností súvisiacich s jedlom v rámci rodiny, aby to, čo zvyklo mužov a ženy rozdeľovať, v budúcnosti páry a rodiny spájalo (tamže).

Povedz mi, čo raňajkuješ, a ja ti poviem, čo si za chlapa... (Záver)

Ak by sa dnes so mnou na Smíchove zobúdzať Milan alebo Daniel, neviem, či by som im mal čo ponúknuť na raňajky. V chladničke niet mäsa v nijakej podobe (no, možno by sa našla nejaká táborová Májka), chleba je tak zo tri krajce, mlieko tiež nemám, vajce ani jedno. Musel by na čas stačiť chlieb so syrom. Potom by sme umyli riad a vyšli von na lov. Každý z nás by si ulovil to svoje. Možno by sa konečne ukázalo, čo robí muža mužom v Prahe.

Výber textov citovaných v tomto článku nie je pre západnú spoločnosť ani zďaleka reprezentatívny a vychádza predovšetkým z obmedzenej jazykovej kompetencie autora. Prevažná väčšina štúdií pochádza z anglosaského prostredia – zo Spojených štátov amerických (Deutsch 2005, Levi et al. 2006, Mechling 2005, Sobal 2005, Swenson 2009, Wilk 2005), z Veľkej Británie (Gough 2006) či Austrálie (Potts, Parry 2010); dve zo Škandinávie (Aarseth, Olsen 2008, Roos, Wandel 2005). Relatívna vzdialenosť oboch týchto jazykových, resp. kultúrnych okruhov našim podmienkam si vyžaduje aspoň stručný komentár. Aj keď základné rysy hegemonnej maskulinity vyrastajúcej z európskej civilizácie sú pre české (resp. česko-

-slovenské) prostredie obdobné ako pre nórske či americké prostredie, detaily jej fungovania a miera jej spochybnenia sa môžu zásadne líšiť. Kým samotný rozbor mediálne konštruovaného obrazu mužného varenia dokážeme oceniť (Gough 2006, Swenson 2009), miera tematizácie mužského zdravia v súvislosti s jedlom v britských tlačových médiách (Gough 2006) či potenciálne subverzívny účinok šéfkuchárov na žáner televíznych kulinárskych programov na americkom kanáli *Food Network* s českými reáliami pravdepodobne nekorešponduje. Rovnako tak je verejne uznávaná kulinárska kultúra požiarnych zbrojníc (Deutsch 2005) či rituály praktickosti a obetavosti u amerických skautov (Mechling 2005) špecificky americkým kultúrnym materiálom, ktorý v českých podmienkach nenachádza paralely. Rozdielnú aktuálnosť a silu kultúrneho archetypu piráta (Wilk 2005) v USA a v strednej Európe takisto netreba zoširoka komentovať (aj keď obraz zlatokopa by si vzhľadom na silnú českú tradíciu trampingu azda zasluhoval zvláštnu pozornosť). Pritom nejde len o odlišný repertoár kultúrnych obrazov či mieru tematizácie rodových diferencií vo verejnom diskurze prostredníctvom médií, ale aj o rozdielne inštitucionálne prostredie – príkladom je štúdia Aarseth a Olsen (2008), ktorej terén sa vyznačuje väčšou toleranciou voči netradičným definíciám maskulinit a femininit nielen na úrovni postojov, ale i vo verejných politikách aktívne podporujúcich využívanie otcovskej dovolenky. Výsledky týchto zahraničných výskumov však pre naše podmienky nie sú zďaleka irelevantné: Okrem prínosu na teoretickej rovine sa totiž často zaoberajú analýzou rozvinutých fenoménov, ktoré sú v našej časti sveta zatiaľ v počiatkoch.

Vyznačenie všetkých možných odlišností v definícii hegemonných maskulinit, resp. ich alternatív, skrze západné spoločnosti je nad rámec tejto práce. Mozaika by si zasluhovala doplnenie o informácie zo stredomorského, frankofónneho, východoeurópskeho či blízkeho východu prostredia. Porovnanie regionálnych zvyklostí a praxí, ako aj odborných prístupov a riešených tém by bolo vítaným prehĺbením tejto diskusie. Analýza stredoeurópskych⁶ manifestácií rodu prostredníctvom organizácie stravovania a praktík s ním súvisiacich si vyžaduje pôvodnú empirickú prácu, ktorá by osvetlila a vysvetlila odlišnosti oproti obrazu vytvorenému v zahraničnej literatúre. Zvlášť zaujímavou otázkou je dedičstvo socialistického režimu v organizácii stravovania (od ekonomiky jej veľkovýroby až po štandardizáciu gastronomických služieb) a jej vplyv na podmienky robenia maskulinit. Iným podnetným poľom výskumu by boli rozličné maskulinity a k nim prislúchajúce stravovacie praktiky u rozličných statusových skupín (pozri Roos, Wandel 2005) – ako sa líšia stravovacie manifestácie mužskosti (resp. ich registre) u vrcholových manažérov, dlhodobo nezamestnaných, malých podnikateľov či pracovníkov v neziskovom sektore. Za analýzu by azda stáli i špecifické rysy hegemonnej maskulinity v Českej republike, resp. na Slovensku, vrátane konkrétnych praktík stravovania, ktoré implikuje, a rozbor jej vzťahu k menšinovým maskulinitým zápisom. Nakoľko je hegemonná maskulinita prepletená s otázkami národnej identity?

Jedlo je iste mocný symbolický element, ktorý môže byť nositeľom výlučnosti, ako aj porozumenia. Stravovacie praktiky a varenia preto predstavujú pre rodové štúdiá plodné pole – a to nielen pre analýzu rodových vzťahov a z nich vyvstávajúcich identít (a nerovností), ale aj pre ich pestovanie. Hoci normatívny tlak starých pravidiel usporiadania rodových vzťahov pretrváva, jeho účinok sa zároveň viditeľne mení v závislosti od toho, čo si od konkrétnych aktérov vyžaduje meniace sa prostredie – a čo od seba vyžadujú oni. Pri pohľade na niektoré z najnovších výskumných nálezov sa zdá, že výskumníkmi zrekonštruovaný/skonštruovaný systém mužskej hegemonie, založený medziiným na segregácii ženy v kuchyni (resp. domácnosti) a na demonštratívnom posilňovaní sa muža mäsom, prechádza zásadnými premenami. Ukazuje sa napríklad to, že dôležitosť mäsa pre západné „poriadne jedlo“ pozvoľna klesá (Sobal 2005: 149). Čoraz viac štúdií počíta s pluralitou maskulinit a mimovoľne tak odráža rozvoj alternatív tej „jedinej pravej“. Na prípade „avantgardných“ rovnoprávných škandinávskych párov vidíme fungovanie toho, čo by sa ešte pred pár dekadami zdalo nepredstaviteľné: Zoči-voči novým možnostiam a podmienkam muži a ženy improvizujú nové modely narábania s jedlom, a tým i s vlastnými rodovými identitami. Sú to iste iba prvé lastovičky ohlasujúce príchod nekonečne vzdialeného leta – veď princípom hegemonie je neustála premenlivá nadvláda jednej maskulinity nad ostatnými. Je tu však predsa istá, skoro eschatologická nádej. Ak bude naďalej rásť počet tých, ktorým sa podkopávanie rodovej nerovnosti stane každodenným chlebom, možno sa za niekoľko desaťročí dočkáme toho, že na trón hegemonu zasadne mocensky vyrovnaná verzia rodových vzťahov. A hegemonie viac nebude.

Literatúra

- Aarseth, H., Olsen, B. M. 2008. „Food and masculinity in dual-career couples.“ *Journal of Gender Studies*, Vol. 17, No. 4: 277–287.
- Connell, R. W. 1987. *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Blackwell: Cambridge.
- Connell, R. W. 2005 (1995). *Masculinities*. Berkely: University of California Press.
- Deutsch, J. 2005. „Please Pass the Chicken Tits: Rethinking Men and Cooking at an Urban Firehouse.“ *Food & Foodways*, Vol. 13: 91–114.
- DeVault, M. 1991. *Feeding the Family: The Social Organization of Caring as Gendered Work*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedan, B. 2002. *Feminine Mystique*. Praha: Portál.
- Gerson, K. 1993. *No man's land: Men's changing commitment to family and work*. New York: Basic Books.
- Gough, B. 2007. „Real men don't diet: An analysis of contemporary newspaper representations of men, food and health.“ *Social Science & Medicine*, Vol. 64: 326–337.
- Hašková, H. 2007. „Doma, v jeslích nebo ve školce? Rodinná a inštitucionální péče o předškolní děti v české společnosti v kontextu změn na trhu práce, sociálních politik

- a veřejných diskurzů mezi lety 1945–2006.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 8, č. 2: 15–26.
- Havelková, H. 1993. „Patriarchy‘ in Czech society.“ *Hypatia*, Vol. 8, No. 4: 89–96.
- Hochschild, A. R., Machung, A. 1990. *The Second Shift*. London: Piatkus.
- Křížková, A., Vohlídalová, M. 2009. „The Labour Market and Work-Life Balance in the Czech Republic in Historical Perspective.“ In: Hašková, H., Uhde, Z. *Women and Social Citizenship*. Praha: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Levi, A., Chan, K. K., Pence, D. 2006. „Real Men Do Not Read Labels: The Effects of Masculinity and Involvement on College Students' Food Decisions.“ *Journal of American College Health*, Vol. 55, No. 2: 91–98.
- Lupton, D. 1996. *Food, the Body and the Self*. London: Sage.
- Mainardi, P. 1993. „Politika domácích prac.“ *Aspekt*, č. 1/1993: 51–52.
- Mechling, J. 2005. „Boy Scouts and the Manly Art of Cooking.“ *Food & Foodways*, Vol. 13: 67–89.
- Mies, M. 2002. „Kolonizování a domestikace žen.“ Pp. 262–294. In *Hlasy žen: Aspekty ženské politiky*. Bratislava: ASPEKT.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnost*. Brno: BLOK.
- Potts, A. Parry, J. 2010. „Vegan Sexuality: Challenging Heteronormative Masculinity through Meat-free Sex.“ *Feminism & Psychology*, Vol. 20, No. 1: 53–72.
- Roos, G., Wandel, M. 2005. „I eat because I'm hungry, because it's good, and to become full': Everyday Eating Voiced by Male Carpenters, Drivers, and Engineers in Contemporary Oslo.“ *Food & Foodways*, Vol. 13: 169–180.
- Segal, L. 1994 (1991). *Slow Motion. Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago Press.
- Shelton, B. A., D. John. 1996. „The Division of Household Labor“. *Annual Review of Sociology*, Vol. 22: 299–322.
- Sobal, J. 2005. „Men, Meat and Marriage: Models of Masculinity.“ *Food & Foodways*, Vol. 13: 135–158.
- Swenson, R. 2009. „Domestic Divo? Televised Treatments of Masculinity, Femininity and Food.“ *Critical Studies in Media Communication*, Vol. 26, No. 1: 36–53.
- Valentine, G. 1999. „Eating In: Consumption and Identity.“ *Sociological Review*, Vol. 47: 491–524.
- West, C., Zimmerman, D. H. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia*, Vol. 11, No. 1: 99–120.
- Wilk, R., Hintlian, P. 2005. „Cooking on Their Own: Cuisines of Manly Men.“ *Food & Foodways*, Vol. 13: 159–168.

Poznámky

1 Tento článok bol podporený z výskumného zámeru FSV UK *Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika*, MSM 002162084.

2 Rád by som na tomto mieste poďakoval PhDr. Hane Maříkovej za cenné rady pri finalizácii textu, ako aj dvom anonymným recenzentom, resp. recenzentkám za kritické pripomienky k jeho predchádzajúcim verziám.

3 Adjektívum „západný“ používam bez najmenších ambícií púšťať sa do vymedzovania hraníc relevantnosti nálezov „západnej vedy“; bolo by to mimo možnosti tejto práce. Jediný dôvod pre toto spresnenie je potreba explicitne umiestniť ťažisko platnosti tejto diskusie do súčasnej euro-atlantickej civilizácie.

4 Teória rolí – či už v tejto funkcionalistickej verzii alebo v kontexte Goffmannovho dramaturgického prístupu – sa najmä pre svoju inherentnú tendenciu zahmlievať mocenský aspekt rodových diferencií stala terčom masívnej kritiky (pozri napríklad West, Zimmerman 2008, Connell 2005). Pojem roly v tejto kapitole používam výlučne ako odkaz na konzervatívne dobové predstavy zakotvené v ponímaní pohlavia ako esenciálnej vlastnosti disponujúcej jednotlivcov k určitým typom činností a úloh v „mechanizme“ spoločnosti.

5 Aj keď je i v našom stredoeurópskom kontexte spojenie medzi konzumáciou mäsa a maskulinitou silné, odhadujem, že nebude tak exkluzívne ako v krajinách pôvodu diskutovaných štúdií. Mäso ako jedlo fyzicky pracujúcich a ako znak podrobenia prírody síce funguje aj tu, zďaleka však neplatí, že by sa ženy ako také mäsu vyhýbali, resp. že by sa to od nich očakávalo, ako o tom referuje napríklad Sobal (2005). Ženy na vidieku (ktorý je východiskovým socializačným prostredím veľkej časti i mestského obyvateľstva v Českej republike a na Slovensku) nejedia oveľa menej mäsa ako muži, akurát sa ich konzumácia neasociuje s fyzickou silou a agresivitou. Mäso je teda znakom maskulinity len v ústach muža.

6 Oproti tradičnej tendencii orientovať sa na národné štátne celky by som sa s ohľadom na špecifický stredoeurópsky kontext rád prihovril za širší regionálny prístup, ktorý by reflektoval vzájomnú kultúrnu previazanosť spoločností len relatívne nedávno rozdelených štátnymi hranicami. Regionálne hľadisko považujem za adekvátnejšie nielen vzhľadom na historickú podmienenosť konkrétnej kultúry – súčasné európske spoločnosti sú v dôsledku integračných a globalizačných procesov v čoraz aktívnejšom kontakte a túto transnacionálnu povahu spoločenského života (a jej vplyv na podobu maskulinit) dokáže metodologický nacionalizmus postihnúť len v obmedzenej miere.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011

Adam Gajdoš je študentom sociológie na Fakulte sociálnych vied Univerzity Karlovej v Prahe. Jeho študijné a výskumné záujmy sa sústreďujú predovšetkým na otázky sociológie náboženstva a kultúry. Korešpondenciu zasielajte na: agajdos@gmail.com.